

Державне видавництво України, 1926. – С. 275–308.

15. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич]. – К.; Л.: НТШ, 2006. – Ч. II. – 798 с.

16. Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського (далі – ЧІМ), інв. № Ал 441, 168 арк.

17. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [підготовка до друку та передмова П. Федоренка]. – К., 1931. – 595 с.

18. ЧІМ, інв. № Ал. 619, 40 арк.

19. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. / А.М. Лазаревский – Чернигов: Губернская типография, 1866. – Вып. I. Полк Черниговский; Вып. II. Полк Киевский и Нежинский. – 390 с.

20. Карась А. Кролевецкое ткацтво / А. Карась. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – 100 с.

21. Шостак И. Коропские сапожники / И. Шостак // Земский сборник Черниговской губернии. – 1891. – № 6–7. – С. 155–168.

22. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / [упорядник І. Бутич]. – К.; Л.: НТШ, 2002. – Ч. I. – 780 с.

23. Местные известия // Черниговские губернские ведомости. – 1902. – № 2977. – 25 сентября. – Часть неофициальная. – С. 1.

24. ЧІМ, інв. № Ал 220, 213 арк.

25. ЧІМ, інв. № Ал 510/14, 73 арк.

26. ЧІМ, інв. № Ал 446, 73 арк.

27. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVII ст.: описово-статистичні джерела / [відповідальний редактор П.С. Сохань]. – К.: Наукова думка, 1989. – 392 с.

28. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К., 1893. – Т. 2. Полк Нежинский. – 521 с.

29. Коваленко О. Неопубліковані нариси Володимира Євфимовського з історії Чернігово-Сіверщини / О. Коваленко, А. Острияк // Сіверянський літопис. – 2006. – № 4. – С. 126–139.

30. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упорядник С. Павленко]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1144 с.

31. ЧІМ, інв. № Ал. 336, 35 арк.

32. Швьидько А.К. Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII в.) / А.К. Швьидько. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1981. – 108 с.

Щербина С.В. Ремесленные цехи на территории Нежинского полка в XVII–XVIII вв.

В статье охарактеризованы центры и отраслевая структура ремесленного производства на территории Нежинского полка в XVII–XVIII ст.

Ключевые слова: ремесло, цех, Нежинский полк, магдебургское право.

Shcherbyna S.V. Handicraft guilds on the territory of Nizhyn Cossack Regiment in XVII – XVIII centuries

In the article centers and sectors of craft manufacture on the territory of Nizhyn Cossack Regiment in XVII–XVIII centuries are characterized.

Key words: handicraft, guild, Nizhyn Cossack Regiment, Magdeburg Law.

17.03.2015 р.

УДК94 (477.51) «16–17»

Л.В. Лесик

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ МІЩАН НІЖИНА XVII–XVIII СТ.

Стаття присвячена матеріальному становищу частини міщанства Ніжина XVII–XVIII ст.: купцям, міським урядникам, ремісникам та служнякам. Дослідження ґрунтується на деяких архівних матеріалах та Генеральному описі Лівобережної України 1765–1769 рр.

Ключові слова: Ніжин, міщани, купці, міські урядники, ремісники, матеріальне становище.

Останнім часом на перший план в історичній науці виходять дослідження, присвячені урбаністичним питанням XVII–XVIII ст. Серед праць, присвячених різним аспектам життєдіяльності міста, його уряду, соціальної структури тощо слід виділити роботи Ю. Волошина, Н. Білоус, Г. Доманової, І. Сердюка та інших науковців. Так, Н. Білоус у своїй монографії, присвяченій Києву, охопила всі сторони життя міста: надання магдебурзького права, організацію та структуру міської влади, управління містом, відносини громади з представниками влади [1]. Низка праць, присвячених міському магістрату Чернігова, належить авторству Г. Доманової. Дослідниця зосередила свою увагу на управлінні містом та порушила питання про становище і чисельність міщан Чернігова [2]. Деяко іншого напрямку роботи Ю. Волошина, які він присвятив соціальній та демографічній історії Полтавщини та власне Полтаві [3]. Історично-демографічна характеристика населення полкових міст, в тому числі і Ніжина, зроблена у дослідженнях І. Сердюка [4].

Щоб краще зрозуміти, як історичний процес впливає на розвиток того чи іншого міста, слід серед важливих питань його життєдіяльності не забувати про інші (на перший погляд другорядні) проблеми. Оскільки м. Ніжин в царині урбаністичних процесів досліджений недостатньо, метою даної роботи є оглядове знайомство з матеріальним становищем різних станів ніжинського міщанства.

За даними описів м. Ніжина можна провести короткий аналіз соціального і матеріального становища купців, урядників, ремісників, козаків, духовенства, іноземців (російський гарнізон, греки, росіяни, поляки), селян, служників. Тож купці становили верхівку ніжинського суспільства. Більшість з них були греками та вихідцями з інших країн. Повноправними господарями у місті почували себе представники родин російських купців Каблукових та Алісових. Так Петро Каблуков (зять Максима Алісова) спільними з тестем зусиллями після чергової міської пожежі самовільно загородили огорожено частину вулиці з колодязем. Під час судового слідства виявилось, що купці привласнили дворище спадкоємиці магістратського писаря Драбенкова. Сам купець Каблуков не визнав свого протиправного вчинку, повідомив, що не підлягає малоросійському суду і повертати загарбану

землю відмовився [5, арк. 2–2 зв.]. Проте, ніжинцям була користь від родини Алісова. Відомо, що Максим Алісов побудував у місті шовкову та бавовняну фабрику, на якій виготовляли шовкову тафту, хустки та кумачі [6, арк. 1–2].

Досить часто серед джерел зустрічаються повідомлення про відмову купців виконувати загальноміські повинності. Так, купець з міста Севськ Іван Захарієв син Шереметцов просив звільнити його ніжинський двір від військового квартирування, що чинило йому великі збитки [7, арк. 1]. Аналогічно поводити себе інші греки-купці, які тривалий час проживали в Ніжині та мали у власності міські землі. Так, під час ремонту вулиць греки відмовилися надавати кошти на матеріали, тому частина міста була не впорядкована [8, арк. 2].

Особливу групу ніжинського міста становили міські урядники. До них належали війт, бурмистри, райці (або ратмани), представники канцелярії та додаткового апарату магістрату. Ніжинські війти батько та син Тернавіоти були досить багатими людьми. Крім коштів та земель, які вони отримували на війтівство, Тернавіоти володіли землями у Ніжині, слободою та хутором у Яготинській сотні Переяславського полку [10, 4], займалися купецьким промислом, тримали на відкупі індуктовий збір [9, 1] тощо.

Гарні статки мали і представники міської канцелярії. Райці міського магістрату Василю Тихонієву Шумилову належали будинок у Новому Місті, орні поля, гай, сінокіс та цегляний завод [11, 118]. Молодий райця Ігнат Шульга мав родину та жив у власному спадковому будинку з малолітнім братом та учнем, володів орними землями у трьох сторонах від міста [11, 122]. Він займався виготовленням чобіт, отримував достатній капітал.

Заможно жили представники міської канцелярії, що діяла при магістраті. Так, молодий підканцелярист Григорій Армашевський мав у своїй власності дім у Ніжині, орні землі та сінокіс за межами міста [11, 177]. Багатшим за нього був канцелярист Федір Юрчевський, який проживав у власному будинку, володів великою кількістю орної землі, де вирощував пшеницю і жито, сінокосом, лісом [11, 165]. Такі ж статки мав інший писар магістрату Яким Магеровський [11, 155].

У Ніжині склалася велика соціальна група ремісників. З переписів відомо, що їх число зростало з кожним роком, і представляли вони різні ремесла. Ремісники жили великими родинами, брали на виховання чужих дітей, мали учнів, тримали крамнички. Більшість з них мала достатній капітал. Так, швець Корней Іванов Добренкій, проживаючи з родиною, тримав трьох учнів [11, 66]. Кушнір Яким Захарієв син Богдановський жив разом з родиною Тимофея Федорова сина Крученка, мав робітника, якого наймав за три рублі в рік та їжу [11, 95]. Федір Кирилов син Швець проживав разом з родиною та

мав одного учня, якого тримав «на всем своем плате и корме» [11, 106]. Є відомості про представника скловиробництва, Івана Скляра, поважного віку, що проживав з родиною та наймитом [11, 109].

Представники харчового промислу мали менші статки порівняно з іншими ремісниками, іноді володіли спадковими землями. Наприклад, удова Уляна Корнейха Голубиха жила разом з дітьми і зятем, переробляла гречку на крупу та продавала в місті, мала орні землі [11, 132]. Ще одна представниця торгівлі крупами удова Тетяна Помиха, мала малолітніх дітей та власний дім [11, 166–167].

Більші прибутки приносив горілчаний промисел. Так, удова Тетяна Іваниха Ющенкова жила з сином, тримала служницю, торгувала вином, яке купляла в Ніжині. У своїй власності, крім власного дому, мала достатній капітал, огорою на форштадті Магерки та орні землі в трьох місцях [11, 138]. Семен Андреев Воскобойников, що торгував горілкою, проживав з родиною у власному домі, мав огорою за форштадтом Нове Місто, використовував працю найманої робітниці. Він повідомляв, що не мав достатнього капіталу, але володів шинком та сінокосом при шляху біля урочища Бобрик [11, 128]. На наш погляд, це був один із заможніших торговців алкоголем. Міщанин Яков Трифименко торгував вином, проживав у власному будинку з родиною, користувався орними землями за містом та повідомляв про достатнє матеріальне забезпечення [11, 120].

Окрему соціальну групу становили служники, різні наймити та челядники. Ніжинські міщани часто наймалися на роботу до греків. Серед них збереглося прізвище Івана Мазура, вихідця із Бродів, який одружився уже в Ніжині [11, 123]. Євстафій Палюха, маючи похилий вік, зазначав, що наймався до купців на рік [11, 178], як і Іван Логвин [11, 193] та ін. Очевидно наймався до греків і Яків Яковлев син Шмаровоз, адже займався фурманством, тобто перевезенням [11, 127]. З цього жили також Федір Яценко [11, 160], брати Олиренки [11, 179].

Найбідніші містяни просили милостиню. Так, на території замку проживав з дружиною та дітьми Григорій Мартинов син Куняйло. Маючи похилий вік і слабе здоров'я, головним джерелом доходів він зазначав «прошение милостыни» [11, 65]. Одинокі удова Євдокія Скорая, також похилого віку, займалася «попрошайством» [11, 67]. Крім згаданих осіб, Румянцевський опис Ніжина називає ще п'ять родин, які просили милостиню.

Провести аналіз соціального та матеріального становища інших суспільних станів, що проживали у місті, не вдалося за браком першоджерел.

Таким чином, міщани Ніжина у XVII–XVIII ст. мали різні статки. Найбагатшими були грецькі та російські купці, міські чиновники. Заможними можна назвати ремісників, що займалися окремими видами ремесел. У місті зафіксована присутність

осіб, що мали скрутне матеріальне становище, навіть таких, що просили милостиню.

Посилання

1. Білоус Н.О. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Миська влада і самоврядування / Н.О. Білоус. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.
2. Доманова Г. До питання про земельну власність Чернігівського магістрату (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 36–34; Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 34–42; Доманова Г. Стосунки Чернігівського магістрату з представниками російського уряду (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 33. – Серія: Історичні науки. – № 3. – Чернігів, 2006. – С. 15–21; Доманова Г. До питання про становище та чисельність міщанства Чернігова (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 43–49.
3. Волошин Ю.В. Конфлікти в Полтаві у другій половині XVIII ст.: зміст, характер, мова / Ю.В. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2010. – Вип. 9. – С. 219–238; Волошин Ю. Статеві-вікова структура населення міста Полтави в другій половині XVIII ст. / Ю. Волошин // Історична пам'ять. Наук. збірник – 2011. – № 1. – С. 5–24; Волошин Ю. Населення домогосподарств «Государевых описных малороссийских раскольных слобод» (за матеріалами «Генерального опису Лівобережної України 1766–1769 рр.») / Ю. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 117–134; Волошин Ю. Жінка-вдова в полковому місті Полтаві другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису Малоросії) / Ю. Волошин // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 13–32.
4. Сердюк І. «Полкових городов обивателі»: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / І. Сердюк. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.;
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК), ф. 51, оп. 3, спр. 13137, арк. 2–2 зв.
6. ЦДАК, ф. 763, оп. 1, спр. 593.
7. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 6436.
8. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 4661.
9. ЦДАК, ф. 51, оп. 3, спр. 5665.
10. ЦДАК, ф. 51, оп. 1, спр. 1756.
11. Зозуля С., Морозов О. Опис міста Ніжина 1766 р. – маловідома архівна пам'ятка середини XIX ст. / С. Зозуля, О. Морозов // Ніжинська старовина. – 2008. – № 7(10). – 212 с.

Лесик Л.В. Матеріальне положення городських жителів Нежина XVII–XVIII ст.

Стаття посвячена матеріальному положенню частини городських жителів Нежина XVII–XVIII ст.: купцям, городським чиновникам, ремесленникам і слугам. Исследование основано на некоторых архивных материалах и Генеральной описи Лівобережної України 1765–1769 гг.

Ключевые слова: Нежин, городские жители, купцы, городские чиновники, ремесленники, материальное положение.

Lesyk L.V. The financial conditions of Nizhyn's inhabitants in XVII–XVIII centuries

The article is devoted to the financial conditions of Nizhyn's inhabitants in XVII–XVIII centuries: to merchants, municipal officials, craftsmen and servants. The research is based on some archival materials and the General inventory of Left-bank Ukraine 1765–1769 years.

Key words: Nizhyn, inhabitants, merchants, craftsmen, municipal officials, financial conditions.

20.03.2015 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕМЕСЛА З ОБРОБКИ МЕТАЛУ ЖИТЕЛЯМИ БАТУРИНА В XVII–XVIII СТ.

У статті розглядається ковальське ремесло батуриців. Автор намагається розкрити економічні аспекти діяльності майстрів ковальської справи, відтворити специфіку їх роботи.

Ключові слова: коваль, Батуриці, ремесло, кузня.

Дослідження ремісничих осередків Чернігівщини було започатковано у кінці XVIII ст. А. Шафонським та М. Домонтовичем. У XIX ст. це питання вивчалося Н. Покульським, Л. Плавтовим, О. Русовим та ін. У XX ст. їх роботу продовжили О. Компан, П. Федоренко, Г. Горинь, С. Лисенко. Серед сучасних дослідників заслуговують на увагу розвідки В. Балушка, В. Бондарчик, С. Баньковської та ін. У статті ми зупинимося на металообробному занятті батуриців у XVII–XVIII ст., спробуємо розкрити економічні аспекти їх діяльності, відтворити специфіку роботи.

Виробництво речей, пов'язаних з обробкою заліза, належить до одного з найдавніших ремесел українців. Глибоке коріння має і ковальська справа батуриців, адже розвитку ремесла, пов'язаного з обробкою заліза у Батурині, сприяла місцева сировинна база. Відомо, що територіально більшість рудень та гамарень на Лівобережжі у зазначений період зосереджувалась саме на Чернігівщині [1, 12–13].

Перші згадки про майстрів з обробки металу у Батурині (12 квалів) знаходимо у переписі населення міста за 1666 р. [2, 120]. За гетьманування Івана Мазепи їх кількість значно збільшується, а в переписі населення за 1726 р. згадується вже ковальський цех, що складався з 15 майстрів [3, 75].

При гетьмані Кирилі Розумовському ремісників, задіяних у обробці металу, налічувалося 7 дворів з цехмістром Яцком Пилипенком та 7 дворів «не умеющие ни какого ремства» [4, 146]. Відомо, що у 1751 р. в околицях міста розпочалося будівництво машинної кузні з водяним приводом ковальських молотів [5, 401], а при дворі у гетьмана «находились 4 кузнеца» [4, 199].

У описі Батурина за 1760 р. є відомості про розташування 12 кузень і їх власників у районі «береговая слободка по улице «Корнеевка»: «На городском месте против городка три кузницы козака Синице, козака Якова, Лаврина Коваля; в пяти местах кузницы Федора Козла, Герасима Цибы, Василя Колмика, Харитона Нецкого, Иосифа Рыжого; две кузницы Никифора и Корнея Филиповых и две кузницы Никиты Ребещенка и Максима Сежко...» [6, 48].

Зберігся опис нерухомого майна Андрія Розумовського в Батурині за 1836 р., у якому